

U jednom svom uticajnom eseju, savremeni američki filozof Tomas Neigel je pisao o tome da bavljenje javnim poslovima menja neke etičke principe koji inače regulišu ponašanje pojedinca tako što zahtevaju da čovek bude bezobziran. Drugim rečima, argument je da političar ima moralno pravo, a u nekim slučajevima i dužnost, da bude bezobziran, iako kao privatni građanin to pravo nema i bezobzirno postupanje bi ga kvalifikovalo kao nemoralnog.

Reč je o važnoj temi za razumevanje etike i integriteta javne službe, o kome se već dugo vodi tiha rasprava u filozofiji, ali se malo govori na praktičnom planu, kada je reč o uspostavljanju pravila postupanja u javnoj službi i uspostavljanju savremenih koncepcija politike, vlasti i institucija u tranzicionim društvima.

Još polovinom prošlog veka, nemački filozof Vilhelm Henis napisao je knjigu pod naslovom Etika i politika, čija je osnovna teza optimistična i glasi da i za političare, kao i za sav običan svet, važe ista moralna načela: da političar mora biti moralno solidniji, karakterno čvršći i vrednosno stabilniji od prosečnog građanina da bi svoj posao obavljao kako valja, jer, prema Henisovom mišljenju, politika je par excellence moralna delatnost u opštem interesu.

Na ovom mestu se treba kratko pozabaviti dovođenjem ove dve teze u vezu, pre svega zbog utiska, pogotovo u neuređenim društvima kakvo je srpsko, da je politika leglo svakakve korupcije i kriminala, te da je po svojoj suštini onoliko udaljena od moralne čistote koliko se to uopšte može zamisliti. Taj utisak je u suprotnosti sa spoljašnjim normama kojima se tranzicioni procesi rukovode, a koje polaze, u suštini, od Henisovih pretpostavki o tome da je integritet jednog društva, naročito tranzicionog, zasnovan u njegovoj političkoj i društvenoj eliti i u onome što se često u javnosti naziva „jakim institucijama”. „Jake institucije”, u ovom smislu, nisu one institucije koje imaju moć da uništavaju građane, nego one koje su moralno i legitimacijski jake u smislu da mogu da održe i unaprede izvesne civilizacijske norme koje vode ka poboljšanju kvaliteta života. Pitanje je, stoga, da li političari u jednom integrisanom sistemu sa „jakim” institucijama, mogu biti bezobzirni, a zadržati legitimitet i izvestan istaknuti moralni profil koji potiče iz antičkih, izvornih shvatanja demokratije i demokratske politike.

Bezobzirnost podrazumeva da političar u opštem interesu, to jest u interesu većeg broja ljudi, otvoreno žrtvuje interese, neke čak i vitalne, manjeg broja ljudi, i da pri tome nema moralni

problem. Ukratko, bezobzirnost u javnom životu podrazumeva utilitarističku etiku veće koristi, koja počiva ne na kategoričkim moralnim načelima, nego na kalkulacijama posledica pojedinih postupaka. Takva etika je suprotstavljena, primera radi, osnovnim principima hrišćanske civilizacije i društva, koji počivaju na izvesnim kategoričkim moralnim normama koje su izražene u univerzalno prihvaćenim zabranama kroz deset zapovesti. „Ne ubij” je kategorička zapovest, koja nije uslovna. Ona ne glasi: „Ne ubij, osim ako time ne postigneš veću korist za veći broj ljudi”, već prosto: „Ne ubij”. „Ne čini preljube” ne podrazumeva relaciju normu tipa: „uzdržavaj se od preljube osim ako to baš nije neophodno”, pa čak ni relaciju reciprociteta tipa „ne čini preljubu osim ako i prema tebi nije učinjena preljuba”. Zapovest hrišćanske civilizacije je jednostavna: „ne čini preljubu” bez obzira na okolnosti. „Ne poželi žene blišnjega svoga” ima istu prirodu. „Ne ukradi”, „ne svedoči lažno” imaju istu kategoričku prirodu. Celokupna hrišćanska, ali i civilizacija zasnovana na drugim velikim religijama, počiva na bazičnoj moralnoj podlozi kategoričkih normi. Stoga je razmatranje utilitarističkih modela etike za javnu službu vrlo razorno za moralni duh jednog društva zasnovanog na zapadnoj religijskoj i društvenoj tradiciji.

Australijski filozof, jedan od najvećih savremenih utilitarista, danas pokojni Džek Smart, ilustrovao je na danas čuven način utilitarističku moralnu dilemu. Zamislite, piše Smart, putnika namernika sa Zapada u nekoj latinoameričkoj zemlji tokom prošlog veka, zahvaćenoj građanskim ratom i pokoljem, kako slučajno zaluta u neko selo u kome su vojnici upravo napravili zločin i skupili meštane, civile, u nameri da ih streljaju. Zamislite dalje, da putnik izazove interesovanje vojnika, te da mu njihov oficir ponudi da izabere, iz grupe skupljenih civila, jednog koji će biti ubijen da bi svi ostali bili pošteđeni. Šta je Zapadnjaku činiti sa moralne tačke gledišta?

Utilitarističko gledanje na stvari, koje Smart usvaja, jasno sugerije da bi, kalkulišući posledice, trebalo izabrati jednog civila za streljanje da bi ostale preživeli. To je definicija bezobzirnosti u smislu javnog upravljanja o kome danas piše i Tomas Nejjel.

Hrišćansko gledanje na stvari je drugačije. Ono je kategoričko. Takvo gledanje ne daje strancu pravo da bilo koga izabere da bude ubijen, niti da na bilo kakav način učestvuje u tome ko će stradati. Ono od njega zahteva da podnese svaku ličnu žrtvu, ali da ne učestvuje u oduzimanju tuđeg života. Mnogi bi rekli, naivno i neodrživo gledanje na stvari.

Pogledajmo, međutim, šta se, sa moralne strane posmatrano, dešava kada izaberete jednog koji će spasti ostale. Tada, ako tom postupku pridate pozitivne moralne attribute, ostaje otvoren put da, sledeći iste principe, kao političar, sutra ubijete nekoga za koga verujete da je opasan kriminalac, a to ne možete da dokažete pred sudom; da izvršite preliminarne atentate na potencijalne teroriste; da falsifikujete ili izmanipulišete političke izbore da ne bi na vlast došli oni koje smatrate štetnim za budućnost političke zajednice; da uzmete ljudima privatnost da bi ih zaštitili od potencijalnih pretnji bezbednosti; da decu oduzmete roditeljima da ih ne bi loše vaspitavali; pa i da se služite lažima, obmanama i prevarama kako biste očuvali političku vlast, jer ste uvereni da time sprečavate neko veće zlo za širu zajednicu.

Čovek je, u tradicionalnom shvatanju kategoričkog morala, akter dobra samo u ograničenom smislu, u onoj meri u kojoj upotrebom svojih ličnih, često unutrašnjih resursa, može svet učiniti boljim. Onog trenutka kada svoju ulogu shvati kao funkciju arbitra u odnosu na opšte dobro, on

izlazi iz svojih individualnih ograničenja i postaje opasan. A to se posebno odnosi na one koji raspolažu snažnim atributima moći, a niskom sklonošću ka razmišljanjima o etičkim principima.

Aleksandar Fatić